

**Pentru un al treilea pact interstatal al drepturilor omului:
Pactul internațional privind drepturile de mediu
– Argumentum –**

Prof. univ. dr. Mircea DUȚU

Președintele Universității Ecologice din București,
Membru de onoare al Consiliului de administrație al
Centrului Internațional de Drept Comparat al Mediului (CIDCE)

Conf.univ. dr. Andrei DUȚU-BUZURA

Correspondent național pentru România al CIDCE

Prin Rezoluția nr. 76/300 a Adunării generale a ONU din 28 iulie 2022, *dreptul la un mediu curat, sănătos și durabil* era recunoscut ca făcând parte din drepturile umane, cu vocația unei amplori universale, dar până în prezent acesta nu a făcut obiectul nici unui acord internațional specific de consacrare completă și garantare deplină. În același timp, crizele ecologice majore, în primul rând cea climatică, se agravează și pun tot mai mult în pericol exercițiul drepturilor omului și marchează definitiv condiția umană. Demersul onusian a fost încununat de succes și grație acțiunii consecvente de recunoaștere universală a dreptului uman la mediu desfășurată de Centrul Internațional de Drept Comparat al Mediului (CIDCE) în cadrul Coaliției mondiale a societății civile, popoarelor autohtone, mișcărilor sociale și comunităților locale, recompensate la 10 decembrie 2023, cu ocazia celei de-a 75-a aniversări a Declarației Universale a Drepturilor Omului, cu decernarea Premiului Drepturilor Omului al Națiunilor Unite 2023¹.

---

¹ CIDCE a fost creat în 1982, la Limoges (Franța), sub forma unei asociații științifice de drept francez, cuprinzând juriști de mediu de pe toate continentele. El a fost conceput

Procesul inaugurat de rezoluție prin înscrierea problematicii drepturilor de mediu pe agenda onusiană și în tradiția dreptului drepturilor omului având ca fundament politico-juridic *Declarația Universală a Drepturilor Omului* din 10 decembrie 1948 deschide noi perspective de afirmare a acestei noi categorii de drepturi umane, inclusiv prin codificarea și consacrarea acestora pe calea întocmirii și adoptării unui al treilea pact având un atare obiect, adăugat celor două preexistente, din 1966, privind drepturile civile și politice și, respectiv, drepturile sociale, economice și culturale. Sub impulsul și în perspectiva astfel preconizate au loc noi acte de recunoaștere și precizare a semnificațiilor unui asemenea drept fundamental complex, cu tendința de ramificare și constituire într-un sistem. Totodată, inițiativele promovate până în prezent în acest sens, în frunte cu cea a unui pact internațional privind drepturile de mediu,

---

inițial ca o ramură internațională a Societății Franceze pentru Dreptul Mediului (SFDE) și a Centrului de Cercetări Interdisciplinare în Dreptul Mediului, Amenajării și Urbanismului (CRIDEAU) afiliat Facultății de drept și de științe economice a Universității din Limoges. A funcționat mai întâi ca o rețea științifică de experți în dreptul mediului, care a organizat colocvii și publicat studii de drept internațional și de drept comparat. Începând din anul 1991, odată cu pregătirea Conferinței de la Rio din 1992, CIDCE s-a orientat și spre organizarea de și participarea la conferințe internaționale de profil. În acest context s-a afiliat Grupării ONU „ONG Environnement” – Comunitatea științifică și tehnologică. Modulile sale de acțiune constau în special în a participa prin experți la negocierile internaționale, înainte, în timpul și după acestea, redactând proiecte de convenții internaționale, precum și de note, avize și *amicus curiae*. Din realizările sale de acest gen se remarcă: redactarea proiectelor de *Convenție relativă la statutul internațional al deplasașilor de mediu* (2008) și de *Pact internațional privind drepturile de mediu* (2016), promovarea unui nou principiu general al dreptului mediului: principiul neregresiunii, implicarea în elaborarea *Convenției privind pandemiile* (2021) și a *Convenției privind poluarea prin plastic* (2022), inițierea și desfășurarea campaniei de crearea de indicatori juridici pentru a evalua efectivitatea dreptului mediului. Asupra statutului, rolului și activității CIDCE, a se vedea: M. Prieur, *Diffuser une doxa: historicité des actions juridiques portées par le CIDCE*, în: Ch.Cournil, A.S. Denolle (dir.), „Le droit: une arme au service du vivant ? plaidoyers et contentieux stratégiques”, Editions Pedone, 2024, p. 277-292.

aparținând Centrului Internațional de Drept Comparat al Mediului (CIDCE) dobândesc noi șanse de realizare și prezintă un interes sporit, deopotrivă doctrinal și în planul acțiunii practice de impunere a sa ca document juridic internațional.

1. Un demers de codificare și dezvoltare în sistemul pactelor ONU privind drepturile omului. *A venit timpul politic și juridic pentru un al treilea Pact internațional privind drepturile omului, cel al drepturilor umane la mediu*, afirma nu de mult sentențios dar și profetic prof. Michel Prieur, Președintele Centrului Internațional de Drept Comparat al Mediului (CIDCE) din Limoges (Franța) și coordonatorul proiectului științific internațional de redactare a anteproiectului unui asemenea document, în cadrul unui colocviu desfășurat la București și organizat de Universitatea Ecologică din București (UEB) și CIDCE² și înscrisa un atare demers în urmările și evoluțiile conceptual-reglementare ale *Declarației Universale a Drepturilor Omului* din 10 decembrie 1948 care proclama, printre altele, dreptul oricărei persoane la un nivel de viață satisfăcător pentru a asigura sănătatea sa, bunăstarea și cea a familiei sale (art. 25), iar în virtutea prevederilor art. 13-1 al Cartei ONU din 1945 se încurajează „dezvoltarea progresivă a dreptului internațional și codificarea sa”. Dintr-o asemenea perspectivă, în raport cu realitățile naturale, socio-economice și culturale și transformările aferente, dreptul la un mediu sănătos s-a cristalizat în mod progresiv la nivel internațional și național, îndeosebi după Declarația de la Stockholm (1972), ajungându-se astfel la momentul de a se proceda la codificarea sa, elaborându-se, spre adoptare, un tratat internațional în acest

---

² M. Prieur, *Pour l'adoption d'un Pacte internationale sur les droits humains à l'environnement ou 3ème Pacte sur les droits de l'homme*, intervenție în cadrul colocviului cu tema *Droit Humain à l'environnement et Pacte vert européen*, organizat de UEB în colaborare cu CIDCE, București, 28-29 mai 2024.

sens. Un exemplu concret și o opțiune posibilă fezabilă o reprezintă proiectul de *Pact internațional privind drepturile de mediu* (PIDM), realizat la apelul lui Laurent Fabius, din 2016, ministrul de externe al Franței de atunci, care a făcut după aceea obiectul unei consultări internaționale a juriștilor de mediu și din domeniul drepturilor omului proveniți de pe toate continentele și a fost transmis apoi Consiliului Drepturilor Omului al ONU de la Geneva în 2017, *via* un expozeu scris. După 2021 am asistat la multiplicarea semnalelor favorabile recunoașterii universale a drepturilor la mediu (precum adoptarea rezoluției 48/13 din 8 octombrie 2021 a Consiliului Drepturilor Omului care a recunoscut pentru prima dată „dreptul la un mediu curat, sănătos și durabil”, a rezoluției Adunării Generale a ONU din 28 iulie 2022 care proclama dreptul la un mediu curat, sănătos și durabil, cele două avize consultative privind clima, care se referă expres la drepturile omului: pe lângă Curtea Interamericană a Drepturilor Omului și, respectiv, pe lângă Curtea Internațională de Justiție din 28 martie 2023 sau Avizul Consultativ al Tribunalului Internațional al Dreptului Mării din 21 mai 2024 în care se constată că schimbarea climatică „suscită preocupări în materie de drepturi ale omului”³, ori Mesajul Secretarului general al ONU de Ziua internațională a drepturilor omului – 10 decembrie 2024 – (cu îndemnul „Să promovăm dreptul la un mediu sigur, curat, sănătos și durabil), ceea ce a justificat și determinat inițiativa CIDCE de a actualiza succesiv proiectul inițial, ultima variantă datând din 28 martie 2024.

2. Inițiative de codificare și dezvoltare a dreptului mediului. În ultimul deceniu s-au înmulțit inițiativele venite din partea societății civile

---

³ Realul aport al avizului la sporirea perspectivei juridice în materia rezidă în a fi abordat și încadrat raportul sistemic existent între dreptul mării și dreptul climei, facilitând astfel progresele viitoare.

și lumii academice menite să propună texte – obligatorii sau declarative – pentru o mai bună protecție (juridică) a umanității și mediului⁴. Ca expresie a dimensiunii planetare a problematicii mediului, complexității și interdependențelor aspectelor protecției sale și proiectele preconizate în acest sens au, prin excelență, un caracter global. Printre acestea se remarcă proiectele de acest gen promovate în Franța, țara cea mai activă în privința promovării problematicii juridice ecologice în plan internațional, în general și în cadrul ONU, în special. Avântul acestor preocupări a cunoscut punctul culminant de exprimare în contextul adoptării la Paris, în decembrie 2015, a Acordului privind clima și al preocupărilor de punere a sa în aplicare. Trei dintre acestea au cunoscut un impact deosebit în rândul specialiștilor și le-a reținut atenția prin ideile emise și perspectivele astfel deschise⁵. *Declarația drepturilor umanității* (realizată de un comitet de experți condus de C. Lepage, în pregătirea COP-21 de la Paris din 2015) cuprinde 6 principii, 6 drepturi și 6 îndatoriri, recunoscând legăturile dintre om și natură, precum și între generațiile prezente și viitoare; scopul acestui instrument de *soft law* este acela de a consacra valori intangibile în materie de mediu⁶. *Pactul internațional (global) pentru mediu* (elaborat în 2017 de Clubul juriștilor, coordonat de avocatul Yann Aguilla, însușit de guvernul francez și promovat în cadrul ONU) se înscrie în contextul preocupărilor de promovare a unui instrument-cadru mondial privind protecția mediului

---

⁴ Pentru o prezentare generală a subiectului, a se vedea *Dossier: Vers un pacte mondial sur le droit à l'environnement?*, în „Revue Juridique de l'Environnement” (RJE), no. 2/juin (2020); M.M. Duțu-Buzura, *Noi inițiative (globale) de dezvoltare a dreptului mediului*, în „Studii și Cercetări Juridice” nr. 1/2021, p. 141; M. Duțu, *Rezistențe, involuții și progrese în adoptarea unui pact global privind mediul*, în „Studii și Cercetări Juridice” nr. 2/2019, p. 257-272.

⁵ C. Le Bris, *Vers un pacte mondial sur le droit à l'environnement. En attendant Godot*, Dossier, RJE no. 2/2020, p. 241-259.

⁶ Ch. Huglo, C. Lepage, *Le projet de Déclaration universelle des droits de l'humanité de 2015*, Dossier, RJE no. 2/2020, p. 259-269.

într-o perspectivă pe termen lung⁷. În fine, proiectul cu denumirea inițială *Pact internațional relativ la dreptul ființelor umane la mediu* [elaborat în 2017 de Centrul Internațional de Drept Comparat al Mediului (CIDCE) din Limoges-Franța, sub coordonarea prof. Michel Prieur], spre deosebire de proiectul Pactului mondial, urmărește recunoașterea universală a dreptului ființelor umane la mediu nu într-un nou tratat privind mediul, ci într-un nou tratat privind drepturile omului⁸.

Toate aceste propuneri sistematice, bine încheiate ideatic în raport cu scopul concret urmărit și judicios redactate tehnic, provenite din partea zonei societății civico-academice, exprimă rolul sporit al doctrinei specializate în stimularea și dinamizarea procesului normativ internațional în materie.

Ele conțin principii, drepturi și îndatoriri sistematizate care pot servi ca veritabile surse de inspirație pentru posibile demersuri adecvate, propun o viziune prospectivă, pe termen lung, insistând asupra necesității înscrierii „generațiilor viitoare” ca nouă categorie juridică incontestabilă. Rezonanțe notabile sunt înregistrate și în privința conferirii unui statut juridic special naturii și/sau componentelor sale. Sunt formulate principii comune, precum cel al *responsabilității* intra și intergeneraționale, cel al *echității* și cel al *solidarității* între ființele umane și Planetă. Se consacră, totodată, un „drept la mediu sănătos” cu tendința de afirmare ca fundament al dreptului mediului. În fine, dacă toate împărtășesc o viziune generală asupra a ceea ce ar fi esența unui drept pentru mediu mai bine adaptat la exigențele crizei ecologice și umanitare actuale, nu lipsesc nici diferențele, care sunt însă cel mai adesea completare, și prin aceasta se îmbogățesc reciproc.

---

⁷ Yann Aguilla, Jorge E. Viñuales, *Le projet de Pacte mondial pour l'environnement de 2017*, Dossier, RJE no. 2/2020, p. 279-309.

⁸ Michel Prieur, *Le projet de troisième Pacte International relatif au droit des êtres humaines à l'environnement de 2017*, Dossier, RJE no. 2/2020, p. 269-279.

3. Emergența unei idei. Ideea elaborării și adoptării, în cadrul sistemului ONU relativ la drepturile omului, alături de cele două pacte din 1966 privind drepturile civile și politice și, respectiv, drepturile sociale, economice și culturale, a unui al treilea, *Pactul internațional privind drepturile de mediu* (în continuare denumit Pactul sau PIDM) s-a afirmat îndeosebi în contextul dezbaterilor politice și juridice care au urmat adoptării Acordului de la Paris privind clima (2015) și au relansat problema dezvoltării dreptului internațional al mediului, devenit și al climei, în perspectiva noii guvernante globale a crizei ecologice. Totodată, el se constituie într-o preocupare de diversificare a conținutului și consolidare a statutului dreptului drepturilor umane. Astfel, în 2016, Laurent Fabius, ministrul francez al afacerilor străine de atunci și organizator în această calitate a COP 21, invita la pregătirea unui pact universal pentru mediu „prin intermediul unui text de drept constant care să preia într-un tratat cu caracter obligatoriu principiile deja recunoscute ce fac obiectul unui consens, în special recunoașterea unui drept la un mediu sănătos care aparține fiecărei persoane”⁹. Din partea specialiștilor francezi venea răspunsul prin două propuneri de proiecte, unul vizând un pact global de mediu și altul al unui pact internațional privind dreptul de mediu. Propunerea completării celor două Pacte din 1966, reprezentând primele două generații de drepturi umane fundamentale, cu un al treilea nu era nouă; într-un articol publicat în 1977 în „*Courrier de l'UNESCO*” și preluând ideile lecției sale inaugurale a sesiunii de la Strasbourg a Institutului Internațional al Drepturilor Omului din iulie același an¹⁰, Karel Vasak (1929–2015) se pronunța în favoarea elaborării unei a treia categorii

---

⁹ L. Fabius, *Dans l'action contre le réchauffement climatique, le moment est venu d'accélérer*, „Le Monde”, 30 août, 2016.

¹⁰ K. Vasak, *Revisiter le troisième génération des droits de l'homme avant leur codification*, 1991.

de drepturi ale omului, desemnată mai mult sau mai puțin inspirat, precum cea a „drepturilor de generația a 3-a” (sau de solidaritate). Denumirea a fost considerată înșelătoare (M. Prieur), căci așa cum arăta Alexandre Kiss, drepturile omului precedente nu dispăreau, când apăreau cele noi, ci se adăugau unele altora, întrepătrunzându-se și completându-se în semnificațiile și exercitarea lor. Primul anteproiect al unui al Treilea Pact (internațional relativ la drepturile de solidaritate, care cuprindea și dreptul la mediu) a rezultat, în anii 1980, din lucrările Conferinței Armand Hammer organizată în colaborare cu Institutul Internațional pentru Drepturile Omului. O teorie franceză prin excelență, așa cum a fost caracterizată de însuși promotorii săi, teza unei categorii speciale de drepturi, cea de a treia generație, căreia să-i corespundă un document interstatal special de consacrare și reglementare, reprezentând un al treilea pilon al Declarației universale a drepturilor omului din 1948, de această dată consacrat exclusiv drepturilor de mediu, era astfel concretizată, în mod natural, tot în cadrul reflecției juridice aferente Hexagonului. Sub impulsul unei atari noi inițiative (oficiale) au fost formulate și promovate mai multe anteproiecte de documente pertinente¹¹, printre care și cel de *Pact internațional privind drepturile de mediu* elaborat de CIDCE, redactat într-o formă inițială și supus atenției publice în 2017, sub coordonarea profesorului Michel Prieur și cu susținerea unui grup de lucru cuprinzând 28 de specialiști în materie proveniți din 15 țări din Europa, Africa,

---

¹¹ Precum *Pactul (global) mondial pentru mediu*, elaborat de Clubul Juriștilor, coordonat de Y. Aguila și prezentat în iunie 2017 *Declarația universală a drepturilor umanității* din 2015 (întocmită de un grup de experți francezi, în preajma COP 21 privind clima) și transmis de Președinția Republicii Franceze la ONU în aprilie 2016; pentru problemă, a se vedea: M. Torre-Schaub, *Les projets de Pacte mondial sur le droit à l'environnement: des dynamiques complémentaires et nécessaires*, „Revue Juridique de l'Environnement” no. 2/2020, p. 231 și urm.; M.M. Duțu-Buzura, *Noi inițiative (globale) de dezvoltare a dreptului mediului*, în „Studii și Cercetări Juridice” nr. 1/2021, p. 141-153.

Orientul Mijlociu și America de Nord, Centrală și de Sud¹², care avea să cunoască mai multe versiuni succesive.

În fine, la 10 mai 2018 prin rezoluția A/72/L a Adunării generale a ONU *Către un pact mondial de mediu*, se instituia un grup special de lucru pentru a definitiva inițiativa promovată de Franța în vederea lansării proiectului adoptării unui Pact Mondial pentru Mediu, care să consacre dreptul uman la un mediu sănătos¹³. Chiar dacă demersul a eșuat în cele din urmă (2019), el reflectă totuși voința unei majorități a statelor în favoarea unei recunoașteri universale a dreptului la mediu, incluzând și dimensiunea sa climatică și sprijinea ideea că se impune ca eforturile în sensul concretizării sale să fie continuate.

Se putea constata, așadar, cristalizarea unui cvasi consens științifico-juridic și politic asupra nevoii recunoașterii și garantării drepturilor la mediu și climă într-o ecuație a codificării dreptului internațional constant pertinent, sub forma unui pact special, adăugat celor două preexistente și circumscris aceleiași viziuni onusiene, inițiată prin Declarația universală din 1948.

4. Premise și fundamente. Relațiile tot mai strânse și mai diverse între drepturile omului și dreptul mediului au fost promovate consecvent în cadrul Consiliului pentru Drepturile Omului al Națiunilor Unite de la Geneva unde, începând cu 1988, au fost adoptate mai multe rezoluții în acest sens; în 1994, Raportul Ksetini a propus proiectul unui text internațional denumit *Declarația principiului privind drepturile omului și mediul*, iar în 2012 s-a desemnat un expert independent, devenit în 2015 raportor special asupra chestiunilor obligațiilor relative la drepturile

---

¹² Textul de față, tradus în română de Ruxandra Dancea, reflectă versiunea din 28 martie 2024.

¹³ A. Duțu, *Spre un pact mondial (global) privind mediul*, în „Studii și Cercetări Juridice” nr. 4/2018, p. 527 și urm.

omului raportate la mijloacele de a beneficia de un mediu sigur, curat, sănătos și durabil. La rândul său, ideea de a completa cu un al treilea pact ansamblul ONU din 1966 are propria sa istorie. După afirmarea tezei unei a treia categorii (generații) de drepturi ale omului, cea a drepturilor de solidaritate (la pace, la dezvoltare, la mediu) la care s-a adăugat ulterior dreptul la patrimoniu comun al umanității, au urmat o serie de documente precum: *Declarația universală a drepturilor popoarelor* din 4 iulie 1976; *Declarația relativă la drepturile umanității* de la Buenos Aires din 11 noiembrie 1989; *Declarația universală a drepturilor colective ale popoarelor* (Barcelona, 1990) sau proiecte de genul celui redactat în 1981, relativ la drepturile de solidaritate (prof. A. Hammer, 1997) ori cel al unei convenții generale privind mediul, care regroupează principiile și regulile existente, al Comisiei de dreptul mediului a Uniunii Internaționale pentru Conservarea Naturii (UICN) de la Bonn (apărută în 5 ediții, prima din 1995, ultima publicată în 2015), care toate au constituit surse de inspirație pentru ultimele demersuri în materie. Drept fundamente juridice, proiectul CIDCE invocă mai întâi *Declarația universală a drepturilor omului* din 1948, care a recunoscut deja dreptul oricărei persoane la un nivel de viață suficient pentru a-i asigura sănătatea, bunăstarea sa și a familiei sale (art. 25-1), dar cel direct este considerat *Pactul internațional relativ la drepturile economice, sociale și culturale*, care consacră dreptul oricărei persoane de a se bucura de cea mai bună stare de sănătate fizică și mentală condiționată de „ameliorarea tuturor aspectelor mediului” (art. 12-2-b), iar pentru punerea în aplicare a acestor dispoziții este necesar a le completa printr-un protocol la Pactul relativ la drepturile economice, sociale și culturale ori printr-un al treilea Pact. Plecând de la acest text obligatoriu, care alătură mediul numai sănătății, dreptul internațional și drepturile naționale au completat și precizat, dar în mod dezordonat, conținutul acestor drepturi atașate mediului. Mai multe documente internaționale ulterioare, universale și regionale, cu forță juridică variabilă, au consolidat ideea existenței și au

completat paleta drepturilor vizând conexiunea dintre om și mediul său de viață. „Amplourea și gravitatea triplei crize planetare – urgența climatică, prăbușirea biodiversității și poluarea generalizată – fac să apese o amenințare iminentă și sistemică asupra drepturilor copilului pretutindeni în lume” este constatarea justificativă a adoptării *Observației generale nr. 26 (2023) privind drepturile copilului și mediul*, de către Comitetul drepturilor copilului (organul convențional al Convenției Internaționale privind Drepturile Copilului), care pune un accent particular pe schimbările climatice (CRC/C/GC/26). Este primul document internațional de acest gen ce se referă în mod explicit la o atare problematică și care se înscrie unei tendințe generale de luare în considerare a aspectelor de mediu și climă în mod mai explicit de organismele convenționale aferente drepturilor umane. Comitetul recunoaște că copiii au dreptul la un mediu sănătos, curat și durabil (CRC/C/GC/26 § 63); în acest sens se afirmă că statele ar trebui să integreze acest drept în legislația națională și să ia imediat un ansamblu de măsuri tinzând la respectarea sa (*ibidem*, § 65 și 67). La fel ca și în situația altor structuri și jurisdicții ale drepturilor umane, Comitetul adoptă o poziție de echilibru, între interpretarea dinamică a unui instrument juridic în vederea mizelor contemporane și preocuparea de a menține o interpretare considerată acceptabilă de către state, în scopul de a prezerva aplicarea sa de acestea din urmă și/ori a păstra accesul la un mecanism jurisdicțional ori cvasi-jurisdicțional pentru indivizi. În orice caz, observația generală reprezintă un nou și prețios instrument interpretativ, care contribuie la manifestarea în plan internațional a afirmării acestui drept fundamental.

În același orizont, *Pactul pentru viitor* adoptat de Adunarea generală a ONU la 22 septembrie 2024¹⁴ invoca importanța unei „planete sănătoase”

---

¹⁴ *Le Pacte pour l'avenir*, Résolution adoptée par L'Assemblée générale le 22 septembre 2024, A/RES/79/1.